

اسباب بازی‌های چوبی سنتی در ایران

ساختن اسباب‌بازی و بازی کردن با آن، از پیش از تاریخ آغاز شده است. تکه‌های استخوان و سنگ که به شکل مهره و مکعب ساخته می‌شد، از اسباب‌بازی‌های کودکان در عصر نوسنگی بود. در آن دوره کودکان بعضی جوامع، با اسباب‌بازی‌هایی که از روی وسیله‌های شکار بزرگسالان ساخته می‌شد، بازی می‌کردند و در خیال خود به شکار حیوانات می‌رفتند. با شناخت انواع اسباب بازی، می‌توان فرهنگ‌های مختلفی را در ساخت و نوع بعضی از اسباب بازی‌ها یافت که نوع آداب و سنن، نوع پوشش و سبک زندگی آن منطقه را بازگو می‌کند. در این مقاله به معرفی اسباب‌بازی‌های سنتی ایرانی از نوع چوبی و دست‌ساز پرداخته شده است.

اسباب‌بازی‌های چوبی مشترک همه استان‌ها

آدمک سنج زن

در گذشته برای اینکه نوپایان را ترغیب به راه رفتن کنند به انتهای یک چوب غلطکی وصل می‌کردند و بدست کودک می‌داند به نام "گردنای" تا کودک با راه رفتن بدنبال آن راه رفتن را تمرین کند. آدمک سنج زن هم احتمالاً نمونه فانتزی تری از "گردنای" برای ترغیب نوپایان به راه رفتن است. با راه رفتن کودک و حرکت چوب رو به جلو دست‌های آدمک بالا و پایین می‌رود و سنج‌های میان دست‌های او به صدا در می‌آید. تکرار این صدا و ریتم آن بستگی به گام‌های بعدی کودک دارد. او که متوجه همزمانی گام‌هایش با صدای سنج‌ها می‌شود ترغیب می‌گردد بارها این حرکت را انجام دهد.

بالکاب

در این بازی کودک باید سعی کند توپی چوبی را که با نخ به لیوانی چوبی متصل است درون لیوان بیاندازد.

بادبادک

بادبادک یکی از قدیمی ترین اسباب بازی هایی است که ساخت آن در بسیار از کشورها از گذشته های دور تا به امروز رواج داشته است. در ایران نیز در مناطق مختلف به شیوه های گوناگون ساخته و بازی می شد. شیوه ساخت بادبادک با اندکی تفاوت در مواد، ابزار ساخت و بزرگی و کوچکی تقریباً یکسان است. برای این بادبادک ابتدا زورق به اندازه دلخواه و به شکل مربع بریده می شود. سپس یک تکه حصیر به اندازه قطر مربع با چسب به بادبادک چسبانده می شود. قطعه حصیر دوم از طول به دو نیم

می گردد و به شکل کمانی خم شده و عمود بر قطر اول چسبانده می شود. برای استحکام بیشتر چوب ها با قطعات باریک و بلند کاغذی بر روی بدنه اصلی بادبادک چسبانده می شوند. برای زیباتر شدن بادبادک زنجیرهایی از حلقه های کاغذی تهیه که به دو گوشه چپ و راست آویزان می شد و گوشواره نام داشت. به قسمت انتهایی هم زنجیرهای کاغذی بلندی به نام دنباله متصل می شد. در پایان یک نخ کاموایی بلند به راس بادبادک وصل می شد تا کودک یا نوجوان پس از به پرواز درآوردن بادبادک، آن را هدایت کند.

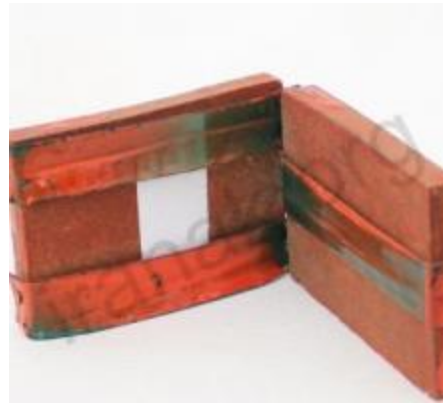
تیر و کمان

در تمامی شهرها و روستاهای ایران و از دهه‌های گذشته می‌توان سرنخی از تیر و کمان در زندگی کودکان و نوجوانان پیدا کرد. این بازیچه پسرانه ایزاری برای نشانه‌گیری و گاه شکار پرندگان بوده است. از شاخه دو سر درخت، نوارهای لاستیکی از تیوپ دوچرخه‌ها و تکه‌ای چرم برای قرار گرفتن سنگ بر آن درست می‌شده است. نوعی دیگر از تیر و کمان با چند شاخه درخت یا چوب‌های حصیر، یک تیکه کش و تشتک‌های فلزی نوشابه‌های قدیمی ساخته می‌شد. دو سر چوبی به اندازه ۷۰ سانتی‌متر کمی تراش داده می‌شده و کش شلوار از هر دو طرف به آن گره می‌خورد. حصیرهای چوبی به عنوان تیر استفاده می‌شد که برای تیز تر نمودن سر پیکان، تشتک نوشابه روی نوک حصیر خم می‌شد. در وسط چوب نیز حفره‌ای برای کار گذاشتن تیر ایجاد می‌شد.

چوب شعبده

لذت معرکه‌گیری همچون معرکه‌گیری کوی و برزن، متحیر کردن دیگران و در مرکز توجه قرار گرفتن، انگیزه‌ای بوده برای برخی نوجوانان تا دست به ساخت ابزار ساده شعبده‌بازی بزنند. چوب شعبده یکی از این بازیچه‌ها است. چوب‌های متصل به هم از یک طرف با رنگ مشخصی به تماشاچیان نشان داده می‌شود. سپس با حرکت سریع دست‌ها چوب‌ها از طرف دیگر باز شده و نشان داده می‌شود. تماشاچیان تغییر رنگ نوار و حتی تغییر تعداد ردیف‌های نوار را می‌بینند. برای نشانه‌هم یک تکه کاغذ رنگی زیر نوار رنگی قرار می‌گیرد. تغییر سریع و لحظه‌ای رنگ و تعداد نوارها بدون جابجایی تکه کاغذ پشت آنها باعث حیرت تماشاچیان می‌شود. برای ساخت این بازیچه ساده کافی است دو یا سه قطعه چوب مربع شکل یک اندازه و مقداری نوار رنگی (در ۲ رنگ) داشته باشید. ابتدا در یک طرف چوب‌ها یک رنگ نوار رنگی مثلاً سبز و در طرف دیگر دو نوار به رنگ قرمز با میخ‌های ریز به لبه‌های چوب نصب می‌شود. سپس چوب‌ها پشت سر هم به هم وصل می‌شوند. حال اسباب شعبده آماده است.

گاری بلبرینگ

این گاری ها از چوب های جعبه میوه که کنار هم میخ می شد درست می شدند. برای استحکام بیشتر سه چوب به شکل مثلث به روی آنها میخ می شد. در بعضی نمونه ها بلبرینگ های جلو متحرک و بلبرینگ های عقب ثابت بودند تا گاری به راحتی دور بزند. بچه ها بر روی این وسیله می نشستند و سر می خوردند. بچه های کوچکتر به کمک بزرگترها سوار گاری می شدند. در بعضی نمونه ها گاری با یک طناب کشیده می شد. این اسباب بازی در اندازه های مختلف ساخته می شد و از یک نفر تا سه نفر بر روی آن می نشستند.

موشموشک یا ماشین صابونی

مواد و وسایل دورریختنی همیشه یکی از اولین گزینه ها برای ساخت اسباب بازی های مردم ساخت بوده است. این اسباب بازی به دلیل حرکت موش واره اش "موشموشک" نامیده می شود و به "ماشین صابونی" هم معروف است. قرقره چوبی نخ، چوب بستنی، صابونی مستهلک شده و یک کش می تواند تبدیل به اسباب بازی تا حدودی همانند ماشین های کوکی کارخانه ها شود. در ساخت این بازیچه اول یک قطعه کش از یک طرف سوراخ قرقره به طرف

دیگر رد می شود، سپس انتهای کش با یک قطعه چوب یا فلز که قطرش از سوراخ قرقره بزرگتر نباشد بسته می شود. کش باید پشت قرقره گیر کند. یک قطعه صابون نیز برای از بین بردن اصطکاک به یک سر قرقره متصل

می شد. چوب بستنی نیز که حکم اهرم کوک کننده را دارد در آخر به قرقره بسته می شود. با چرخاندن چوب بستنی موشموشک کوک شده و حرکت می کند. به جای چوب بستنی از گیره های چوبی بند رخت نیز می توان استفاده کرد.

اسباب بازی های استان قزوین (روستای گازارخان)

وورورک

این اسباب بازی در روستای گازارخان (مسعود آباد) استان قزوین ساخته می شد. وسط یک قرقره چوبی شیاری ایجاد می شود. پس از آن نخ را در شیار قرار داده و گره آن را محکم می کنند. دو طرف نخ را در انگشتان شصت قرار داده و با تاب دادن نخ و جمع شدن آن وورورک آمده شروع چرخیدن به دور خود و حرکت به راست و چپ است. رنگ کردن قرقره به دلخواه انجام می شود. کسانی که مهارتی در چرخاندن و باز و بسته کردن نخ دارند می توانند وورورک را برای مدت زیادی میان دست های خود بچرخاند.

دوخاله

دو شاخه خشک درخت پسته که در منطقه فراوان است، نواری از تویوپ های پنجر شده یک دوچرخه و تکه ای چرم کافی بود تا نوجوان قزوینی دست بکار ساخت یک دوخاله شود. در میان چرم آن سنگی کوچک قرار دهد و از آن برای نشانه گیری و گاه هدف قرار دادن گنجشگ ها و پرندگان دیگر استفاده کند.

قارقارک

قارقارک نوعی فرفره چوبی است که برای به چرخش درآوردن آن با وسیله ای به نام "شت" به کنار آن ضربه می زدند. شت تکه چوبی از درخت است به اندازه ۵۰ سانت که سر آن طناب نخ بسته می شد به اندازه حدود ۴۰ سانت که با این طناب به قرقره می زدند.

اسباب‌بازی‌های چوبی استان کرمان (روستای میمند)

فر فروک

چوبی با شیاری در وسط که دو نخ در این شیار قرار می‌گیرد که از دو طرف در دو انگشت شصت قرار می‌گیرد. با چرخاندن چوب به دور خودش، نخ‌ها جمع می‌شوند. حال فر فروک آماده بازی است و با کشیدن نخ‌ها از دو طرف چوب شروع به چرخیدن می‌کند. پس از آن می‌توان چوب را هم به دور خود چرخاند و هم به راست و چپ حرکت داد. این حرکت با جمع شدن نخ یک طرف و باز شدن نخ طرف دیگر به وجود می‌آید.

قلو

قلو با قطعه‌ای از چرخ نخ‌ریسی مادر بزرگ یا مادر که خراب شده و دیگر قابل استفاده نیست ساخته می‌شود. بازیچه‌ای برای کودک نوپا که با آن راه رفتن را تمرین کند. یا پسر بچه‌ای بزرگتر که با آن همانند آنکه ماشینی را هدایت می‌کند در کوچه‌ها حرکت کند. دو چوب کناری با نخ‌های محکم به دو طرف چوبی که به عنوان اهرم چرخ از میان آن می‌گذارد، متصل می‌شوند.

گو بازی

این اسباب‌بازی دست‌ساز توسط مردمان روستای میمند کرمان طراحی شده بود. برای تهیه ابزارهای بازی "گو بازی" به تکه‌های پارچه‌های دور ریز، نخ و سوزن و قطعه‌ای چوب نیاز است. قسمت دشوار کار تهیه توپ پارچه‌ای است که باید ساعت‌ها روی آن کار کرد. ابتدا گلوله‌ای کوچک از پارچه درست کرده و با نخ و سوزن که از میان این گلوله پارچه‌ای رد می‌شود. تلاش می‌شود پارچه‌ها به هم محکم شده و البته شکل گوی مانند و گرد داشته باشد. به تدریج پارچه به این گوی پارچه‌ای اضافه می‌شود و با

سوزن و نخ به هم محکم می‌شود. هر چه به پایان کار نزدیک می‌شویم، دوختن و رد کردن نخ و سوزن از میان

گوی پارچه ای د شوارتر و نیاز به سوزن های بزرگتر و محکم تر است. توپ باید چنان محکم در ست شود تا با ضربه های پیاپی چوب به آن متلاشی نشود. شیوه بازی همانند چوگان بازی قدیمی ایرانی است.

اسباب بازی چوبی استان سیستان و بلوچستان

دوست گیر

وسیله ای دست ساز است که با الیاف درخت داز در ناحیه سیستان و بلوچستان بافته می شود. ساختار آن به گونه ای است که انگشت دست کودک در حفره دو ست گیر قرار می گیرد و از آن خارج نمی شود. کودک دیگر نیز از دسته آن می گیرد و به این شکل با هم دو ست می شوند. رها کردن انگشت از دو ست گیر روش خاصی دارد.

اسباب بازی چوبی استان یزد

اتولک با چرخ و فلک

اتولک در شهر یزد ساخته می شد. یک دسته که با توجه به قد کودک اندازه زده می شد، یک محور چوبی با دو چرخ کوچک و دو استوانه که با چرخ های روی محور چوبی درگیر می شدند. با حرکت کودک رو به جلو و یا عقب، ابتدا چرخ های کوچک و سپس استوانه ها شروع به چرخیدن می کردند. بدین ترتیب یک اتولک (اتومبیل کوچک) داشتند که دو تا چرخ و فلک روی آن سوار است. بچه ها معمولا چرخ و فلک را با رنگ های شاد رنگ آمیزی می کردند و یا کاغذهای رنگی به آن می بستند تا با چرخیدنش زیباییش صد چندان شود.

سخن پایانی

هر کودک در دوران کودکی با بازی کردن با اسباب‌بازی مورد علاقه اش، علاوه بر آنکه سرگرم می‌شود و بسیاری از استعدادهايش کم‌کم رشد می‌یابد، با لایه‌های زیرین فرهنگ و زبان خود نیز آشنا می‌شود. والدین و نهادهای آموزشی باید اسباب‌بازی را کالایی فرهنگی بدانند. توجه بیشتری نشان داده و اولین تجربه‌های زندگی کودکان خود را در فضایی به وجود آورند که کودک بتواند بیشترین بهره را از آن ببرد.

در تنظیم این مقاله از منابع زیر استفاده شده است:

<https://www.ibna.ir/>

<https://hawzah.net/>

<https://iranak.org/>

تهیه و تنظیم: آيسان پژوهان فر